

KİTAP TANITMA

Erdoğan PAZARBAŞI*

Bursalı Mehmed Tahir b. Rifat (1861-1926), «Delilü't-Tefâsîr», Hilâl Matbaası, İstanbul, 1324/1906, küçük boy, 64 sayfa.

Bursalı Mehmed Tahir daha ziyâde bibliyografya türündeki eserleriyle tanınmaktadır. O, bu konuda pek çok eser yazmış ve Osmanlı Müellifleri isimli üç ciltlik eseri de bunlar arasında önemli bir yere sahip olmuştur. Çeşitli gazete ve dergilerde makaleleri de yayınlanan Mehmed Tahir'in on iki civârında basılmış eseri bulunmaktadır.

Bizim burada tanıtmak istediğimiz eser, tefsir ilmi ve Kur'an'ın müfredâtıyla ilgili olarak, kısa ve toplu bilgileri ihtivâ etmektedir. Müellif, eserinin giriş bölümünde bu çalışmasını, Kur'an-ı Kerim'in müfredâtıyla, müfessirlerin çeşitli konularla ilgili sözlerini ve yazmış oldukları tefsirlerin isimlerini bir araya getirmek suretiyle meydana getirdiğini ifade etmektedir.

Mehmed Tahir, eserini telif ederken aşağıdaki kaynaklardan istifade ettiğini belirtmektedir :

1— Celâleddin es-Suyûtî (ö. 911/1505), el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an ve Müfhamâtü'l-Akrân fi Mübhemâti'l-Kur'an.

2— Taşköprülü-zâde Kemâleddin Efendi (ö. 1036/1621), Ter-cüme-i Mevzûati'l-Ulûm.

3— Kâtip Çelebi (ö. 1067/1656), Keşfu'z-Zunûn.

4— Nev'î Efendi (ö. 1008/1599), Netâyicü'l-Fünûn.

5— Abdurrahman Eşref Efendi (ö. 1151/1738-39), Tezkire-tü'l-Hikem.

Eserde kısa bir girişten sonra konulara geçilmekte ve konular bölümlere ayrılmaksızın, müellife göre uygun görülen bir sı-

(*) E.Ü. İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi

ralandırma ile sunulmaktadır. Eser bir çok konuyu ihtivâ etmesine rağmen hacim itibariyle küçük sayabileceğimiz 63 sayfadan meydana gelmektedir. Eserin dili Osmanlıca olup, kolaylıkla anlaşılabilir bir üslûba sahiptir. Bu durum eserden istifâde etme oranını daha da artırmaktadır. Eserde dipnotlarda konularla ilgili gerekli görülen tamamlayıcı mahiyette bilgiler verilmekte ele alınan konular hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyenlere başvuracakları kaynaklar gösterilmektedir.

Eserde ilk olarak tefsir ve te'vil kelimeleri ele alınıp, bunların türetilmiş olduğu köklerden, lügat ve ıstılah manalarından ve bu kelimelerin birbirine benzer ve farklı yönlerinden söz edilmekte olup, bir görüşe göre; tefsirin rivâyete, te'vilin de dirâyete dayandığı ifade edilmektedir (ss. 3-4). Bundan sonra tefsir ilminin tarifi, konusu ve gayesi hakkında bilgi verilmektedir. Burada Kur'an'ın diğer İlâhî kitaplar gibi bir defada nâzil olmadığı, olaylara ve ihtiyaçlara göre parça parça indiği ve 23 senede tamamlandığı hususuna da değinilmektedir. Kur'an-ı Kerim'in tarifi yapıp, O'nun Kur'an'da geçen isimleri sayılmakta ve Taşköprülü-zâde'nin Mevzâtu'l-Ulûm adlı eserinden yapılan nakle göre, bu isimlerin sayısının 55 olduğu zikredilmektedir. Fâtiha sûresinin, bir defa Mekke'de, bir defa da Medine'de olmak üzere iki defa nâzil olduğu ifade edildikten sonra bu sûrenin çeşitli isimleri sıralanmaktadır (ss. 4-6).

Eserde, tefsirin genelde nakli ve rey tefsiri olmak üzere iki kısma ayrıldığı belirtilip, bunlar hakkında kısa, tanıtıcı bilgiler verilmekte ve daha sonra müfessirlerin tabakaları zikredilmektedir. Birinci tabakada, sahabeden; ikincide, tâbiinden olan müfessirler; üçüncüde, birinci ve ikinci tabakada yer alan müfessirlerin sözlerini toplayarak tefsir ortaya koymaya çalışan kimseler ve dördüncü tabakada da, Abdürrezzak, Ali b. Ebî Talha, İbn Cerir, İbn Ebî Hâtim, İbn Mâce... vb. gibi daha pek çok meşhur müfessirler bulunmaktadır (ss. 6-8).

Eserde, bazı âlimlerin Kur'an'ın tefsiriyle ilgili tasnif ettikleri eserlerin, muhtevâlarına göre; «veciz» «vasit» ve «basit» olmak üzere üç kısımda mütâlaa edildiği belirtilerek, bu gruplara giren tefsirler ve müfessirlerinin isimleri sıralanmaktadır (s. 8).

Müellif, «Kur'an İlimlerinin Taksîmi» başlığı altında, âlimlerin çoğunluğuna göre Kur'an ilimlerinin üç kısma ayrıldığını söylemektedir :

Birincisi; «Onu Allâh'tan başkası bilmez» (6. En'am/59) âyetinin ifâdesine göre, Kur'an-ı Kerim'de sadece Allah'ın bilebileceği hususlar. Bunlara bazı sûrelerin başında bulunan Mukattaa Harfleri örnek olarak verilmektedir.

İkincisi; Rasûlullah ve sadece bir kısım âlimlerin bilebileceği hususlar,

Üçüncüsü de; gerek âlimlerin ve gerekse diğer kimselerin araştırma ve öğrenme yoluyla bilebileceği hususlardır ki, bunlar da iki yolla bilinebilmektedir: Birincisi; nüzûl sebepleri, nâsih-mensûh, kıratler, lügat vb. gibi işitme ve güvenilir kimselerden nakil yoluyla bilinebilmektedir. İkincisi ise; nazar, istidlâl ve istinbat yollarıyla lafızlardan çıkartılan ilimlerdir. Bu ilimlerden habersiz olarak, mücerret bilgi, vehim ve bâtil zanna tâbî olarak Kur'an'ı tefsir etmeye kalkışanların hoş görülmediği hususuna da yer verilmektedir (ss. 9-10).

Eserde, Kur'an'ın manaları hakkında Gazzâlî'den (ö. 505/1111) nakiller yapılmaktadır. Bu nakillere göre, Kur'an'ın bir zâhiri ve bâtını bulunmaktadır. O'nun zâhiri yönü ile yetinenler; Hâşeviyye, bâtını yönü ile yetinenler ise, Bâtınıyye olarak adlandırılmaktadır. Bu duruma göre, Kur'an'ın yalnız bâtını veya yalnız zâhiri yönü ile yetinmek doğru olmamaktadır. Doğru olan, her iki yönü de dikkate almak olacaktır.

Eserde daha sonra, Kur'an-ı Kerim'de, kâinatta cereyan eden olaylara ve çeşitli ilimlere işaret eden âyetlerden bazıları sıralanmaktadır. Müfessirlerin «Yeryüzünde yaş ve kuru, istisnâsız her şey apaçık bir kitaptadır» (6. En'am/59) âyetini kendilerine dayanarak yaparak, her geçen gün büyük bir hızla ilerlemeye devam eden bilimlerin bir takım verilerinden istifâde ederek, âyetleri tefsir etmişler ve bir çok ilme işaret eden âyetleri göstermişlerdir. Bu duruma göre Kur'an'da; güneş, ay, yıldızlar ve bunların hareketleri ve benzeri konuları inceleme konusu yapan astronomi, hikmet, ziraat, çiftçilik, ticaret, tarih, ensâb, hendese, siyâset, ahlâk, tasavvuf, fesâhat ve belâgat, harp ilmi, tıp vb. bir çok ilme işaret eden âyetler bulunmaktadır (ss. 10-14).

Mehmet Tahir, Kur'an'ın bu tür işaretlerinden bahisle, «Andolsun ki, Tevrat'tan sonra Zebur'da da yeryüzüne ancak iyi kullarımın mirasçı olduğunu yazmıştık» (21. Enbiyâ/105) âyetini

ele almaktadır. Osmanlı sultanlarına ve onların saltanatlarının kıyamete kadar devam edeceğine bu âyet işârette bulunmaktadır. Muhyiddin İbn Arabî (ö. 638/1240) «Şecere-i Nu'mâniyye»'sinde Abdülgani Nablusî'nin (ö. 1143/1731) «el-Ebyâtu'n-Nûrâniyye fi Mulûki'd-Devleti'l-Osmâniyye» ve Bosnavî Ali Dede'nin de «Risâle-i İntisâriyye» adlı eserlerinde bu konuya işâret ettiklerini ifâde etmektedir (s. 15).

Mehmed Tahir, Kur'an-ı Kerîm'in çeşitli ilimlere işâret, eden bazı âyetlerini eserinde zikrettikten sonra, genel anlamda Kur'an'ın muhtevâsına değinerek, Kur'an'da yer alan her bir âyetin, insanoğlunun maddî ve manevî kurtuluşunu sağlayacak düsturların tamamını kendisinde topladığını söylemektedir. Müellif bu görüşünü destekler mahiyette çeşitli ilimlere işâret eden âyetlerden bir kaç tanesini zikretmekle yetindiğini söyleyerek, bu konularda daha fazla bilgi edinmek isteyenlerin çeşitli tefsir kitaplarına müracaat etmelerini tavsiye etmekte ve bu konudaki sözlerini de «Allah cennete çağırır ve dilediğini doğru yola erİştirir» (10. Yûnus/25) âyetiyle bitirmektedir (ss. 15-16).

Müellif, Kur'an âyetlerinin sayısı ve taksîmiyle ilgili olarak, Zemahşerî'nin (ö. 538/1143) görüşünü nakletmektedir. Buna göre, Kur'an-ı Kerîm, 6666 âyetten meydana gelmektedir. Emir, nehiy, va'd» vaîd, ahbâr ve kasas, emsâl ve ibretler, haram ve helal, nasih ve mensuh konularıyla ilgili âyetlerin sayısı verilmekte ve bu konuyu gayet güzel bir şekilde dile getiren İbn Kemal'in (ö. 940-41/1533-34) aşağıdaki şiirine dipnotta yer verilmektedir.

Bilmek istersen eğer aded-i âyâtı
Cümlesi altı bin ve altı yüz altmış altı
Bînidir va'di beyânda ânın bîni vaîd
Bînidir emr-i ibâdet bîni nehy ve tehdît
Bîni emsâl ve 'iber'dir bîni ahbâr ve kasas
Beş yüz âyâtı helâl ile harâma mahsûs
Buldu yüz âyeti tesbîh ve duâda çû rusûh
Altmış altısı dahî nâsîh ve mensûh

Müellif, konuyla ilgili olarak Kur'an-ı Kerîm'de, İbn Abbas'a göre, 6616; Medîne ehline göre, 6214; Kûfe ehline göre, 6217; Mekte ehline göre, 6210 âyet bulunduğunu zikrederek, bu farklılığın, muhtelif kıraatlerden kaynaklandığını ve bu durumun kıraat ilmiyle uğraşanlarca bilindiğine işâret etmektedir (ss. 16-17).

Müellif, Kur'an'da 114 sûre bulunduğunu fakat bazı âlimlerin Enfâl ile Tevbe, Duhâ ile İnşirah ve Fîl ile Kureyş sûrelerini bir sûre olarak saymaları, bazılarının da Fâtiha ve Muavvizeteyn'i sûrelerin sayısına dahil edip etmemelerine göre, bu sayı değişmektedir. Başında mukattaa harfleri bulunan sûrelerin sayısı da 29'dur (ss. 17-18).

Eserde, Kur'an'daki kelimelerin, Mekke, Medine, Basra ve Küfe'lilere göre sayısı, her harften kaç adet bulunduğu, ne kadar fetha, zamme, kesre, hemze, medde, şedde, nokta bulunduğu belirtilmektedir. Daha sonra «Nisf-ı Kur'an» başlığı altında, sûre olarak Kur'an'ın yarısı Mücâdele, âyet yönüyle Şu'râ sûresinin 186.ncı âyeti (ve in nezunnuke lemîne'l-kâzibîn), kelime olarak, Hac sûresinin 9. ncu âyetindeki «azâbe'l-harîk» kelimesi, harf olarak ise, bu konuda bir kaç görüş olduğu, birincisi; Kehf sûresinin, 78. nci âyetindeki «mâ lem testeti' aleyhi sabran» ibâresinde, Bir diğer kiraata göre, aynı sûrenin 74. ncu âyeti «lekad ci'te şey'en nûkran» ibâresindeki «nun» harfi, Bir rivâyete göre ise, yine Kehf sûresinin 19. ncu âyetindeki «ve'l-yetelattaf» kelimesindeki «te» harfi ilk yarısı, «lâm» harfinin de ikinci yarısı olduğu zikredilmektedir. (ss. 18-20). Hecâ harflerini ihtivâ eden âyetler (. Âl-i İmrân/154. 48. Fetih/29), en uzun sûrenin Bakara, en kısa sûrenin Kevser sûresi olduğu, en uzun kelimenin Hicr sûresinin 22. nci âyetindeki «fe eskaynâkûmûhu», kelimesi, en uzun ayetin Bakara sûresinin 282.nci âyetini teşkil eden «müdâyene» âyeti, en kısa âyetinin de «ve'd-Duhâ», «ve'l-Fecr» âyetleri olduğu, harfleri tersinden okunduğu zaman, yapısı değişmeyen cümlelerin bulunduğu âyetler (36. Yâ-Sîn/40 âyetindeki «küllün fî felekin, 74. Müddessir/3 âyetindeki «Rabbeke fe kebbir» ifâdeleri), bir cümle içinde aynı harfin peşpeşe geldiği âyetler (bkz. 3. Âl-i İmrân/85, 2. Bakara/235', 18. Kehf/60, 2. Bakara/200, 74. Müddessir/42, 11. Hûd/48), Yûsuf sûresi 4. ncu âyetinde geçen «raeytü ahade aşere kevkeben» ibâresinde sekiz harekeli harfin bulunması gibi hususlar eserde yer alan konular arasındadır (ss. 19-21).

Müellif, Kur'an'ın âyet ve sûrelerinin tevkîfiliğini belirttikten sonra, bu tertibin sırlarına dair ileri sürülen görüşlere de temas etmektedir. Kur'an'ın manaları hakkında müfessirler arasında ortaya çıkan ihtilafların sebeplerini maddeler halinde sıralamakta ve daha sonra da müfessirlerin metodları hakkında bazı bilgiler vermektedir. Müellif, âyetlerin muhtevâlarıyla ilgili

olarak da şu konulara işâret etmektedir: Bakara sûresi, 164.ncü âyeti: «Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün bir-biri ardınca gelmesinde, insanlara yararlı şeylerle denizde süzülen gemilerde, Allah'ın gökten indirip yeri ölümünden sonra dirilttiği suda, her türlü canlıyı orada yaymasında, rüzgarları ve yerle gök arasında emre âmâde duran bulutları döndürmesinde, düşünen kimseler için deliller vardır» âyeti dokuz yönden Allah'ın vahdâniyetine delâlet etmektedir. Allah'ın Zâtını tenzih için buyurduğu âyet; «Cinleri ve insanları ancak Bana kuluk etmeleri için yaratmışımdır» (52. Zâriyât/56). Kâfirlerin sözlerinde sâdık olduklarını gösteren âyet: Yahudiler, «Hıristiyanlığın temeli yoktur» dediler, Hıristiyanlar da, «Yahudiliğin bir temeli yoktur» dediler» (2. Bakara/113). İçinde meleğin sözü bulunan âyet; «Oysa biz Seni överek yüceltiyor ve Seni takdis ediyoruz» (2. Bakara/30). Muğayyebâtı beyan eden âyet! «Kıyâmet saatini bilmek ancak Allah'a mahsustur, Yağmuru O indirir, rahimlerde bulunanı o bilir, kimse yarın ne kazanacağını bilmez ve hiç kimse nerede öleceğini bilmez. Allah şüphesiz bilendir, her şeyden haberdârdır» (31. Lokmân/34) ve «Gaybın anahtarları O'nun katındadır, onları ancak o bilir. Karada ve denizde olanı bilir. Düşen yaprağı, yerin karanlıklarında olan tâneyi, yaşı, kuruyu-ki apaçık Kitab'tadır- ancak o bilir» (6. En'am/59) âyetidir. (ss. 22-28).

Eserde tefsir ilminin dalları 55 madde halinde sıralanmakta ve bu maddelerle ilgili açıklamaların, özellikle Suyûtî'nin İtkân ve Taşköprülü-zâde'nin Mevzûâtü'l-Ulûm adlı eserlerinde bulunduğu da işâret edilmektedir. Müellif, bazı âyetler, her ne kadar vezinli olarak nâzil olmuşsa da manzum bir sözde kısaltma ve benzeri şeyler olabileceğinden, bu gibi âyetleri manzum bir kelâm olarak değerlendirmenin câiz olmayacağı hususunu beyan etmektedir (s. 30).

Eserde, Fatiha'dan İhlâs sûresine kadar, sûrelerin her birinde bulunan Allah'ın isimleri, Kur'an'da ismi zikredilen peygamberlerin sayısı, şeytanın Kur'an'da geçen isimleri, ilk ve son nâzil olan âyetlerin hangisi olduğu hakkındaki görüşler zikredilmektedir (ss. 26-31).

Eserde kısmen de olsa bazı kıraat konularına temas edilmektedir. «Vakıf câiz olmayan yerler» başlığı altında vakıf câiz olmayan sekiz yer belirtilmektedir. Kur'an'da 14 yerde bulunan secde âyetlerinin yedisinin farz, üçünün vâcip, dördünün de sünnet ol-

duđu belirtilmekte ve Kur'an'da içinde secde âyeti bulunan ilk sûrenin Necm sûresi olduğu ifade edilmektedir (ss. 30-32).

Müellif, Kur'an'ın nüzûl tertibi konusunda Suyûti'nin Itkân adlı eserinden nakilde bulunmakta, Mekki ve Medeni ayırımına göre, sûrelerin isimlerini zikretmektedir. Konuyla ilgili olarak da, Kur'an sûrelerinin isimlerinin yer aldığı bazı edebî metinleri nakletmektedir (ss. 32-39).

Eserde, bilinen tefsir ekollerine göre te'lif edilen eserler, arapça alfabetik sıraya göre, yazarlarının isimleri esas alınarak sıralanmış, bazı tefsirlerin sadece isimleri ve müellifleri zikredilmiş, bazıları hakkında da kısa, faydalı bilgiler verilerek, tefsirler tanıtılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, eserde toplam 270 civarında tefsir adı zikredilmiştir (ss. 39-58). Eser, İbn Cabir Endelüsi'nin Kur'an surelerini de ihtiva eden «Na't-ı Nebevî» si ile sona ermektedir (ss. 61-63). Eserin sonunda, müellifin diğer matbû eserlerinin bir listesi de verilmiştir.

Mehmet Tahir'in, tanıtılmaya çalıştığımız bu eserinde, konuların sıralanıp ele alınışında bir bütünlük göze çarpmamaktadır. Fakat eser, tefsir ilmi, Kur'an'ın müfredâtı, müfessirlerin tabakaları ve te'lif ettikleri tefsirlerin isimlerini ihtivâ etmesi ve bu konularda kısa ve faydalı bilgilerin bir arada sunulması ve genelde tefsir usûlü kitaplarında pek yer verilmeyen teknik bilgileri ihtivâ etmesi bakımından önem arz etmektedir. Eserin dili Osmanlıca olup, kolaylıkla anlaşılabilir bir uslûpla yazılması da eserden istifadeyi kolaylaştırmaktadır. Eserde dikkat çeken hususlardan birisi de, dipnotlarda konularla ilgili olarak verilen tamamlayıcı bilgilerdir. Burada, genellikle ele alınan konularla ilgili olarak daha fazla bilgi edinmek isteyenlere, müracat edecekleri kaynaklar gösterilmekte ve gerekli görülen yerlerde de, konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmak amacıyla bazı bilgiler verilerek, bu konularda te'lif edilen eserlerin, bazan sadece isim ve müellifleri, bazan da bu eserlerin muhtevaları hakkında bilgiler verilmektedir. Bu özellikleriyle eserin araştırmacılar için bir el kitabı olma özelliği taşıdığı kanaatindeyiz.